

MÜSLÜ MANLAŞ (TIRIL) MIŞ ERMENİ LER

KONFERANS TEBLİĞLERİ
KASIM 2013

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ՏԻՆԻՔ ՀԻՄՆԱԿԻ

MÜSLÜMANLAŞ(TIRIL)MIŞ ERMENİLER
Konferans Tebliğleri
Kasım 2013

MÜSLÜMANLAŞ(TIRIL)MIŞ ERMENİLER

Bu kitap, 2-4 Kasım 2013'te Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan 'Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler' başlıklı konferansta sunulan tebliğleri içermektedir. Konferans, Hrant Dink Vakfı tarafından, MalatyaHAYDer'in girişimi, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün işbirliği; Olof Palme International Center, Friedrich Ebert Vakfı ve Chrest Vakfı'nın desteğiyle düzenlenmiştir.

ISBN 978-605-64488-9-8

EDİTÖR

Altuğ Yılmaz

ÇEVİRİ

**Altuğ Yılmaz, Gürol Koca, Alber Keşiş,
Pakrat Estukyan, Nivart Taşçı**

REDAKSİYON

**Altuğ Yılmaz, Bürkem Cevher,
Duygu Coşkuntuna**

DİZİN

Murat Gözoğlu

YAYIN KOORDİNASYON

Emine Kolivar

DİZİ KİTAP TASARIMI

Sarp Sözdinler, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI

BEK Tasarım ve Danışmanlık

TASARIM UYGULAMA

Ergen Yeksan

BASKI

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.

Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3

34408 Kâğıthane / İstanbul

T: 0212 294 10 00

sertifika no: 12055

İSTANBUL, TEMMUZ 2015

**HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ԴԻՆԿ ՎԱԿՖ**

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Anarad Hıgutyun Binası

Papa Roncalli Sok. No: 128

Harbiye 34373 Şişli / İstanbul

T: 0212 240 33 61-62

F: 0212 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

MÜSLÜ —

MANLAŞ —

(TIRIL) —

MİŞ KONFERANS TEBLİĞLERİ
KASIM 2013

ERMENİ —

LER

HRANT DİNK VAKFI

HRANT DİNK'İN, 19 OCAK 2007'DE, GAZETESİ AGOS'UN ÖNÜNDE
ÖLDÜRÜLMESİNDEN SONRA, BENZER ACILARIN YENİDEN
YAŞANMAMASI İÇİN; ONUN DAHA ADİL VE ÖZGÜR BİR DÜNYAYA
YÖNELİK HAYALLERİNİ, DİLİNİ VE YÜREĞİNİ YAŞATMAK AMACIYLA
KURULDU. ETNİK, DİNİ, KÜLTÜREL VE CİNSEL TÜM FARKLILIKLARIYLA
HERKES İÇİN DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI TALEBİ, VAKFIN
TEMEL İLKESİDİR.

VAKIF, İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ALABİLDİĞİNE KULLANILDIĞI,
TÜM FARKLILIKLARIN TEŞVİK EDİLİP YAŞANDIĞI, YAŞATILDIĞI VE
ÇOĞALTILDIĞI, GEÇMİŞE VE GÜNÜMÜZE BAKIŞIMIZDA VİCDANIN AĞIR
BASTIĞI BİR TÜRKİYE VE DÜNYA İÇİN ÇALIŞIR. HRANT DİNK VAKFI
OLARAK 'UĞRUNA YAŞANASI DAVAMIZ', DİYALOG, BARIŞ, EMPATİ
KÜLTÜRÜNÜN HÂKİM OLDUĞU BİR GELECEKTİR.

AÇILIŞ	RAKEL DİNK Karşılama Konuşması 11 GÜLAY BARBAROSOĞLU, HOSROF KÖLETAVİTOĞLU, AYŞE GÜL ALTINAY Açılış Konuşmaları 13 NEBAHAT AKKOÇ, SİBEL ASNA, FETHİYE ÇETİN Açılış Sohbeti 20
I. BÖLÜM TARİHİN YÜKÜ, TANIMLAMANIN SİYASETİ	AYFER BARTU CANDAN (MODERATÖR) Yüz Yıllık Suskunluk: Kavramlar, Sınıflandırmalar ve Açılımlar 31 ZEYNEP TÜRKİYILMAZ Din Değiştirme Araştırma ve Kavramsallaştırmaları: Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi ve Tarihyazımı Üzerine Düşünceler 35 AVEDİS HADJIAN Patrik Şınorhk'un Anadolu Ermenileri ve Bugünün Müslüman Ermenileri İçin Kullandığı Dörtlül Sınıflandırma 45 AYŞE GÜL ALTINAY Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere Dair Tarihsel Suskunluk ve Yeni Hafıza Çalışmaları 55
II. BÖLÜM MÜSLÜMANLAŞ- (TIRIL)MANIN UZAK VE YAKIN TARİHİ	MELTEM TOKSÖZ (MODERATÖR) Müslümanlaş(tırıl)manın Yakın ve Uzak Tarihi 71 SERGEY VARDANYAN Müslümanlaştırılmış Hemşinli Ermeniler: Kurbanlar ve Tanıklar 75 SERAP DEMİR Müslümanlaştırılmış Ermeniler: Hemşin Coğrafyasına Tarihsel Bir Bakış 87 MAHİR ÖZKAN Hemşinli Kimliği: Kültür, Dil ve Din 99 UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR Refah İçin İhtida: Tanzimat Döneminde Kaçırılma, Evlilik ve Müslümanlaş(tırıl)ma 107 SELİM DERİNGİL Hamidiye Katliamları Sırasında Toplu İhtida (1894-1897) 119

III. BÖLÜM 1915’TE MÜSLÜMANLAŞ- (TIRIL)MA: TARİH VE TANIKLIK - I	RAYMOND H. KEVORKIAN (MODERATÖR) 1915’te Müslümanlaştırılanlar 129 TANER AKÇAM Soykırımın Yapısal Bir Unsuru Olarak Asimilasyon ve Zorla Müslümanlaştırma 131 ARMEN TSOLAG MARSOOBIAN Anlatılmayan Bir Kurtuluş Hikâyesi: Merzifon’da ‘Müslümanlaşmış’ Bir Ermeni Aile (1915-1919) 144 ANNA ALEKSANYAN Rupen Heryan: Ermeni Soykırımı Sonrasında Ermeni Kadın ve Çocukların Müslüman Ailelerden Kurtarılması 159 GAYANE ÇOBANYAN Araplaşmış Ermeniler Meselesi 167
IV. BÖLÜM 1915’TE MÜSLÜMANLAŞ- (TIRIL)MA: TARİH VE TANIKLIK - II	RONALD GRIGOR SUNY (MODERATÖR) 1915’te Müslümanlaştırılan: Tarih ve Tanık 177 VAHE TACHJIAN Karma Evlilik, Fuhuş ve Hayatta Kalma: Hayatta Kalan Ermeni Kadınların Osmanlı Sonrası Ermeni Toplumuna Yeniden Entegrasyonu 181 ARDA MELKONIAN Ermeni Soykırımı’nda Hayatta Kalma Yolları ve Toplumsal Cinsiyet 189 DORIS K. MELKONIAN Müslüman Hanelerine Alınanlar: Soykırımda Ermeni Çocukların Deneyimleri 201 ISHKHAN CHIFTJIAN Hayatta Kalma ve/veya Kaybolma Aracı Olarak Müslümanlaşma 211 HILMAR KAISER Ermeni Sürgünlerin Asimilasyonu (1915-1917) 226

V. BÖLÜM HAFIZANIN İZLERİ: MÜZİK, YEMEK, ANI ÇALIŞMALARI	FERHUNDE ÖZBAY (MODERATÖR) Gitmek Mi Zor, Kalmak Mı? 245 WENDY HAMELINK VE HANİFİ BARIŞ “Kürt Müziği Artık Kulağımızdan Silinmiyor”: Sasunlu Ermenilerin Müziksel Hafızaları 249 CAFER SARIKAYA Lokum Kaldı Yadigâr: Karadeniz’deki Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler ve Bir Lezzetin Direniş Öyküsü 260 NEVİN YILDIZ TAHİNCİOĞLU Bir Varoluş Hikâyesi: Sara’dan Artakalanlar 274 RUBINA PERROOMIAN Müslüman Ermeniler Bir Paradoks Mu? 285
VI. BÖLÜM HAFIZA, ETNİSİTE, DİN: KÜRT KİMLİĞİ	YEKTAN TÜRKYILMAZ (MODERATÖR) Bir Parçalanmışlık Hikâyesi: Kürtlük, Ermenilik ve Soykırım 295 ADNAN ÇELİK Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeni Ailelerde Hayatta Kalma Yolları ve Kuşaklar Arası Aktarım: Pasûr Örneği 298 DAVUT YEŞİLMEN Modern Kürt Romanında Ermeni Algısı ve Toplumsal Hafızanın Temsili 309 ÜMİT KURT VE MURAD UÇANER Besnili Ermeni Yetimlerin Hikâyesinden Bir Kesit 319
VII. BÖLÜM HAFIZA, ETNİSİTE, DİN: DERSİM	MURAT YÜKSEL (MODERATÖR) Dersimli Ermeniler 333 NEZAHAT GÜNDOĞAN VE KAZIM GÜNDOĞAN Dersimli Ermeniler: 1937-38 Dersim Katliamı ve Keşiş’in Ailesi 336 HRANUŞ KHARATYAN ‘Dersim Kültür Havzası’nın Ermeni Nüfusu, Alevileşmiş Ermenileri ve Alevilerin Kimlik Arayışında Ermenilik Faktörü 350 GÖKÇEN BEYİNLİ Korunan ama Dışlanan: Dersimli Ermeniler 366

VIII. BÖLÜM
HAFIZA VE KİMLİK

ARUS YUMUL (MODERATÖR)
Gizli Saklı Hayatlar 383

HELİN ANAHİT
**Hafıza Irmakları: Müslümanlaştırılmış
Ermenilerin Sesi Üzerinden Kolektif Hafıza ve
Kültürel Varsayımların Peşinden Gitmek 387**

LAURENCE RITTER
**Kimliğin Yeniden İnşası:
Gizli ve Müslümanlaştırılmış Ermeniler
Arasında Aile Yapısının Önemi 400**

ANOUSH TAMAR SUNI
**Yerinden Edilme ve Farklılığın Üretimi:
Müslümanlaştırılmış Ermeniler ve
Muhayyel Coğrafyalar 404**

ATÖLYE ÇALIŞMASI

JÜLİDE ARAL
**Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin
Çocukları ve Torunlarının Buluşması 415**

YAZARLAR HAKKINDA 427

KAYNAKÇA 437

Dizin 453

KARŞILAMA KONUŞMASI

RAKEL DİNK

Hrant Dink Vakfı Başkanı

Hepiniz hoş geldiniz.

2005 yılında, yine Boğaziçi Üniversitesi'nin salonlarında yapılması düşünülen, ancak engellemeler sonucunda İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen 'Osmanlı Ermenileri' konferansından bugünlere geldik. O konferansa öncülük eden aydınlarımızın, dostlarımızın, sevdiklerimizin bazıları bugün artık aramızda değiller. Bu canlarımızı sevgiyle anıyoruz.

Bugünkü toplantıyı düzenleyen, bu buluşmaya katkıda bulunan herkese ve bu konunun takipçisi olan sizlere teşekkür ederim.

Bugün, hiç sorgulanmayan, konuşulması dahi ağır olan sayfaları aralamak için buradayız. Bugün burada, bir tabunun üzerindeki ölüm sessizliğini bozacağız. Ve bugüne kadar dile gelmeyen sırlara şahitlik edeceğiz.

Mezmurda der ki, "İnsanın içi ve yüreği derin bir sırdır, bilinmez." Dilimize pelesenk olmuş "Aslını inkâr eden haramzadedir" sözünü her koşulda kullanmayı maharet sayarız. O 'haramzade' dediklerimizin neler yaşadıklarını, asıllarını niçin inkâr etmek zorunda kaldıklarını bilmeyi hiç istemeyiz. Ne olmuştur? Nasıl olmuştur? Bunların cevabından hep kaçmayı ve bu vicdani soykırımı bugüne kadar konuşmamayı, dillendirmemeyi, daha doğrusu hiç olmamış gibi davranmayı, yok saymayı, edepsizce, kendi kendimize becerdik. Ancak artık bu mızrak bu çuvala sığmıyor.

Konuşulması zor olan bu konu, yaşanması daha da zor olan zaman dilimlerini gözler önüne serecektir. Bu konferans, aynı zamanda, 'legal' Ermeni kimliğine sahip olan bizler için aynaya bakma, hakikatlerle yüzleşme zamanı ve zorunluluğudur. Bizler, yıllarca bilip de yok saydığımız diğer yarımızla yüzleşeceğiz. Bu yüzleşmeyle birlikte, nedenlerle ve niçinlerle dolu, karanlık bir tarihle de yüzleşmemiz kaçınılmazdır.

Tanrı sözü der ki, nasıl ki güneş balçıkla sıvanamaz, hakikatin kendisi de sonsuza dek örtülü kalamaz ve kalmayacaktır! Fısıltıyla söylenen her şey, gün gelecek, damlarda bağırılacaktır. Bugün işte o damlardan birinin üzerindeyiz. Kılıç artıklarının fısıltıları bugün artık seslendiriliyor. Neydi bu fısıltıyla söylenenler? Neleri fısıldadılar? Acılarını mı? Özlemlerini mi? Kayıplarını mı? Ellerinden alınanlarını mı? Sevdiklerinden nasıl bir vahşetle koparıldıklarını mı fısıldadılar? Yoksa, artık olmayan kültürlerini mi? Ve hiç kullanamayacakları dillerini mi? Ya da değiştirmeye mecbur bırakıldıkları inançlarını mı? Belki de fısıldayamadılar bile... Gerçek isimleriyle bir daha kimse seslenmedi, seslenemedi onlara. Aslında sadece yeniden var

olmak için yok oldular, silindiler, yaşarken öldüler. Şimdi artık, damdaki o fısıltılar, güçlü bir haykırışa dönüşüyor.

Hrant, 1915 soykırımının artık sadece ölenlerin sayısı üzerinden değil, sağ kalanların yaşadıkları üzerinden de konuşulmasını istiyordu. O, Ermeni sorununu ‘ölüm’ üzerinden değil, ‘hayat’ üzerinden, ölümler üzerinden değil, yaşayan, somut insanlar üzerinden tartışmamız gerektiğini düşünüyor ve söylüyordu. İşte bugün, söylediklerinde ne kadar haklı olduğunu hep beraber görüyoruz.

Umarım bu yüzleşme korkularımızı, kaygılarımızı yenmemize ve gerçeği cesaretle kabul etmemize yardımcı olur. Ve umarım, bu toplantı ve sonuçları, toplumun yeniden düşünmesine ve öğrenmesine, hakikati aramasına ve bulmasına vesile olur.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

GÜLAY BARBAROSOĞLU

Boğaziçi Üniversitesi Rektörü

Değerli konuklar, sevgili meslektaşlarım;

Hrant Dink'in öldürülmesinin üzerinden neredeyse yedi yıl geçti. Hepimizi derinden sarsan bu olaydan beri Boğaziçi Üniversitesi, anlaşılmaz ve dehşet verici bir nefretin kurbanı olan Hrant Dink'i unutmamak ve unutturmamak için elinden geleni yapmıştır. Tam yedi senedir bizler, Hrant'ın dostları, yazarak, çizerek, sanatsal üretimde bulunarak, bilimsel, toplumsal ve siyasal projeler üzerinden uğraş vererek teselli arıyoruz.

Türkiye'nin daha özgür ve daha demokratik bir yer olması için düşündüklerini sözleriyle ve kalemle savunup paylaşmış olan birini anarken en anlamlı temelin bilim ve bilgi olduğuna şüphe yoktur. Bu açıdan, Hrant Dink Vakfı'nın MalatyaHAYDer ve üniversitemizin Tarih Bölümü'yle birlikte düzenledikleri bu konferansı, Hrant Dink'e olan vefa borcumuzla üniversitemizin bilimsel misyonunu mükemmel bir şekilde bir araya getiren bir fırsat olarak görüyorum. Ülkemizde demokratik arayışların hızlandığı, kimlik meselelerinin gündeme geldiği bir zamanda, geçmişteki bazı deneyimlerin sakın ve bilimsel bir ortamda ele alınması, tartışılması ve değerlendirilmesi, çok gerekli bir girişimdir.

Boğaziçi Üniversitesi'nin rektörü olarak, bu önemli toplantıyı açmaktan ve gerek konuşmacı, gerek dinleyici olarak burada hazır bulunanları ağırlamaktan büyük memnuniyet duyuyorum. Bu toplantıya katılarak bizleri onurlandırdığınız için hepinize tek tek teşekkür ederim.

HOSROF KÖLETAVİTOĞLU

Malatya HAYDer Başkanı

Saygıdeğer konuklarımız;

Bugün burada, bu coğrafyada bir zamanlar üretkenliği, çalışkanlığı ve birlikte yaşam kültürüyle geniş toplumun aktif bir üyesi olan, kalabalık bir toplumun giderek küçülmesinin sebeplerinden sadece birini ele alacağız. Çok uzun süredir bir tabu halinde olan, bir türlü konuşulamayan, bilinmesi pek istenmeyen ama içten içe kanayan bir yara hakkında çalışmalar yapmak üzere bir aradayız. Zengin kitaplığımızın yıllarca ihmal edilen bir köşesindeki ciltlerce kitaptan sadece birinin kapağını açıyoruz.

Konferans konusunun alabildiğine geniş ve derin boyutlarını düşünerek, bu işe dernek olarak tek başımıza kalkışmak yerine, Hrant Dink Vakfı

ve Boğaziçi Üniversitesi ile el ele verdik. Bugün, ne kadar doğru yaptığımızı bir kez daha görüyoruz.

Bu vesileyle, proje ortağımız Hrant Dink Vakfı'na ve Boğaziçi Üniversitesi'ne, iki yıla yakın bir süredir gösterdikleri yoğun çabadan dolayı Konferans Düzenleme Komitesi'ne, Bilim Kurulu'na ve emeği geçen herkese, şahsım ve derneğim adına teşekkürlerimi sunarım.

Yaklaşık bir asır önce, erk, neredeyse hiç kimsenin etnik açıdan saf olmadığı bu topraklarda yüzlerce yıldır süregelen birlikte yaşamın zenginliğini, sıcaklığını, çokkültürlülüğünü, çok çeşitliliğini ve çokrenkliliğini sona erdirmeye karar verdi.

Ezici ve mutlak bir çoğunluk oluşturmak, tektipleştirmek, tek din, tek dil, tek millet yaratmak için toplu ve yıkıcı eylemlere girişti. Çok büyük kitleleri, 'tehcir' adı altında ölüme sürükledi. İşte bu eylemlerin tamamlayıcı yöntemlerinden biri de, toplumları tek dinli hale getirmektir.

Bu konferansın düzenlenme amacı, kimsenin tercihlerini yargılamak veya değiştirmek değildir. Ne olursa olsun, kim olursa olsun, kimliğiyle mutlu olan herkese aynı derecede saygı duyuyoruz.

Burada amaç, geçmişe ağıt yakmak da değildir.

Burada amaç, geçmişte yapılan zorlamalar nedeniyle 'iki arada, bir derede' kimliğini gizlemek zorunda kalan insanların bugüne uzanan ailelerinin, '...mış gibi' davranarak çektiği zulmü görmek ve buna çare olmaktır.

Burada amaç, toplum olarak algılar ve vicdanların samimiyetle açılması, gerçek kimliklerin sorgulanabilmesi ve ayrımcılık yapılan insanlarla olan ortak noktaların belirlenmesine imkân tanınmasıdır. Bu ortak noktaların çokluğu ve iç içe geçmişliği fark edildiğinde, ötekileştirmeler sona erecektir.

Bizler, rahmetli Hrant'ın dediği gibi, 'Türkiyeli' ve 'Ermeni' kimliklerimizi uzlaşma içinde yaşamak istiyoruz. Bu hedefe ulaşmak ve geçmişte yaşanan acıları unutmak için "Ben senden dağa çok ölmüştüm", "Sen daha çok hata yapmıştın" gibi anlamsız bir yarış yapmak değil, acıların ortak acı olarak kabul edilmesi, anlaşılması ve samimi olarak paylaşılması gerekmektedir. 2015 gibi tümsekleri huzur içinde aşmak istiyorsak, bunun yolu, yıllar içinde oluşan ve üzerimize iyice yapışan yalan yanlış kirliliğinden ve ezberinden kesilenip kurtulmak ve arınmaktır. Bunun için tüm defterleri samimiyetle açıp iyice irdelemek, kanayan tüm yaraları vicdanımızla iyileştirmek zorundayız.

Hafıza, toplumumuza dönüyor artık. Hamamdan yeni çıkmış gibi diri, taze ve yenilenmiş bir halde, toplum yaşamına daha temiz, daha sağlıklı, daha güvenli, daha özgüvenli, daha özgür bir toplum olarak devam etmeliyiz. Böylece, toplumun her kesimini kucaklayan, daha güçlü bir demokratik toplum yaşamına ulaşarak, mozaik söyleminden 'ebru'ya geçmeyi de başaracağız.

Hepinize, bizimle birlikte bu çalışmaya katkıda bulunmak ve tanıklık etmek üzere burada bulunduğunuz için, şahsım ve MalatyaHAYDer adına teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

AYŞE GÜL ALTINAY

Hrant Dink Vakfı Yönetim Kurulu üyesi

Öncelikle Hrant Dink Vakfı adına teşekkürlerimizi sunmak, sonra da bu konferans bizim için ne ifade ediyor, onu paylaşmak istiyorum.

İlk teşekkürümüz, 1990’lu yıllardan itibaren bu konuda zihinlerimizi ve yüreklerimizi açan Hrant Dink’e, *Agos*’a ve yazdıkları anı, edebiyat, araştırma kitaplarıyla Müslümanlaştırılmış Ermenilerin ve yakınlarının yaşadıklarını görünür kılan, bu konferansın önünü açan herkese.

Bu konferans önerisi MalatyaHAYDer’den geldi. Sayın Hosrof Kölevavitoğlu’na ve MalatyaHAYDer’e, bu öneri ve konferansa katkıları için çok teşekkür ediyoruz.

Boğaziçi Üniversitesi’nin ortaklığı, Tarih Bölümü’nün işbirliği ve desteği, ve sevgili Ayfer Bartu Candan’ın müthiş emeğiyle bu konferans yerini buldu. Bugün burada, bir arada olmamızı sağlayan herkese, Sayın Rektör Gülay Barbarosoğlu nezdinde yürekten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Konferansı destekleyen Chrest Vakfı, Friedrich Ebert Vakfı ve Uluslararası Olof Palme Merkezi’ne; birbirimizi farklı dillerde anlamamızı mümkün kılacak olan sevgili çevirmenlerimiz Sungur Savran, Nur Deriş Otoman, Pakrat Estukyan ve Varduhi Balyan’a; Detay Konferans’a; Boğaziçi Üniversitesi’nin tüm idari birimlerine; ve bugün burada bizimle olduğunuz için her birinize ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Bu konferans, Hrant Dink Vakfı için ne ifade ediyor? Fethiye Çetin’in *Anneannem* kitabını¹ okumuş olan, İzmirli, orta yaşlı, kendini Kemalist olarak tanımlayan biriyle 2005 yılında yaptığımız görüşmede, ona, Fethiye Çetin ve anneannesi karşısında olsa onlara ne söylemek isteyeceğini sormuştuk:

– Anneannem kitabının yazarı Fethiye Çetin şu anda karşınızda olsa ona ne söylemek istersiniz?

– Anneannen için özür dilerim.

– Peki anneanne karşınızda olsa?

– [Bir süre sustuktan sonra, gözleri yaşararak] *Konuşamam.*²

¹ Fethiye Çetin, *Anneannem* (İstanbul: Metis, 2004).

² Bkz. Ayşe Gül Altınay, “İlki Kitap, Bir Sergi: Türkiyeli Ermenilerin Yeniden Keşfi”, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* içinde, der. Fahri Aral (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011), s. 481.

Fethiye Çetin'in anneannesi Heranuş'un (sonraki adıyla Seher'in) doğumunun yüzüncü, ailesini kaybedişinin doksanıncı yıldönümü olan 2005 yılında bir okurun yazar Fethiye Çetin ve anneannesi ile yaşadığı bu hayali karşılaşmalar ve onlara verdiği tepkiler, önümüze pek çok soru açıyor: Bu tür karşılaşmaları bugüne kadar kim, kimlerle yaşadı? Heranuş/Seher'in yaşadıkları bugüne kadar kimler tarafından biliniyordu? Neden, millî tarih anlatılarında, aile hikâyelerinde, yaşadığımız yerlerin resmî ve resmi-olmayan tarihlerinde Heranuş/Seher'lerden hiç bahis yok? Bu kadınlar ve –daha az sayıda olsalar da– bu erkekler neredeler? Onların çocukları, torunları, yeğenleri neredeler?

Boğaziçi Üniversitesi'ndeki bu tarihi buluşma, yüz yıllık bir suskunluğun üzerine oturuyor. Bir yanımız o suskunluğun ağırlığıyla yorgun, hüzünlü, belki de öfkeli; bir yanımız ise bu suskunluğu yaratan duvarlarda oluşan çatlaklardan dolayı, bugün burada, bir arada olmaktan dolayı heyecanlı ve umutlu.

Aslında bu tarihi buluşmanın ön buluşması sayılabilecek olan 'İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri' konferansı, bundan sekiz yıl önce, yine burada, Boğaziçi Üniversitesi'nde olacaktı. Hatırlarsanız, 2005 yılının Haziran ayında, konferansa sadece günler kala Meclis'te yapılan bir görüşmede, Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in "Bu konferans Türk milletini arkadan hançerlemektir" sözlerini sarf etmesi üzerine konferans ertelenmiş, büyük tartışmalardan sonra, Eylül ayında, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılmıştı.

2005'teki konferans önemli bir kırılma noktasına işaret ediyordu. "1915'te Ermenilere neler oldu?" sorusu ilk defa bu kadar açık bir biçimde ve çok farklı bakış açılarıyla tartışılıyordu. Ve tam da Hrant Dink'in hayal ettiği gibi, bu tartışma yalnızca 'ölenleri' değil, 'geride kalanları' da kapsıyordu. Hrant Dink'le o gün aynı paneldeydik, 'Ermenilik Halleri' panelinde... O hepimizi çok etkileyen 'Su yolunu bulur' konuşmasını yaptığında bütün salon sessizliğe gömülmüş, pek çok kişi gözyaşlarını tutamamıştı.

Bir gün öncesinde yapılan 'Facia ve Kurtuluş Öyküleri' panelinde de, Fethiye Çetin ve İrfan Palalı, Ermeni nenelerinden ve onların bıraktığı derin izlerden söz etmişlerdi. 2005 yalnızca 1915'te neler olduğuna dair değil, 1915'te kimlerin nasıl hayatta kaldığına ilişkin olarak da yepyeni bir tartışmanın açıldığı bir dönüm noktası olmuştu.

Gerçi bu konudaki ilk kitap, yaklaşık 15 yıl önce, 1991'de yayımlanmıştı ama çok az kişiye ulaşmış, gündemde yer bulamamıştı.³ Müslümanlaştırılmış Ermenilerin gündeme gelmeye, kamuoyunda konuşulmaya

³ Serdar Can, *Nenemin Masalları* (İstanbul: Umut, 1991).

başlaması, önce 2004 başında *Agos*'ta yayımlanan ve çok tartışma yaratan, Sabiha Gökçen'in bir Ermeni yetimi olduğu haberiyle,⁴ sonra da Fethiye Çetin'in, aynı yılın Eylül ayında yayımlanan *Anneannem* adlı kitabıyla oldu. Ardından, bu konferansta da tartışacağımız kitaplar ve belgeseller gelmeye başladı. Bu haberin ve *Anneannem* kitaplarının kaderi bir yandan iç içe geçerken, bir yandan bambaşka yönler savruldu.

Anneannem bugüne dek on baskı yaptı, on bir dile çevrildi, çok sayıda yeni çalışmanın ve bu buluşmanın önünü açtı. 2004 Şubatı'nda yayımlanan Sabiha Gökçen – Hatun Sebilciyan haberi ise hâlâ havada asılı duruyor. O gün bu gün, o habere dokunmaya kimse cesaret edemedi, edemiyor. Oysa, Hrant'ın son yazılarında anlattığı gibi, onun bizlerden koparılmasına giden yolun taşları o haberle örülmeye başlamıştı. Bugün, üstümüzde asılı duran o haber ve Hrant'ın yokluğuyla buradayız. Bu yüzyıllık suskunluğun ağırlığına, bir de bu acı yüklü yakın tarihin ağırlığı ekleniyor.

Ama aynı zamanda biliyoruz ki, Hrant bugün her zamankinden daha fazla bizimle. Tüm heyecanı, coşkusuyla, sevgi dolu koca yüreğiyle hepimizi kucaklamasına, “İyi ki buradasınız” demesine izin vermediler, ama biz onun adına birbirimize sarılmak, yüreklerimizi, zihinlerimizi yüz yıldır içimizde taşıdığımız bu derin suskunluğa açmak üzere buradayız.

Fethiye Çetin 1980'lerde Mamak Cezaevi'nde geçirdiği günleri şöyle hatırlıyor: “Bu toplumun en cesur kadınları olarak oradayız, darbeye karşı cesur bir mücadele sürdürüyoruz, askerî kurallara uymuyoruz, direniyoruz, her gün ceza alıyoruz, işkence görüyoruz, ama anneannemin hikâyesini konuşurken birbirimize fısıldıyoruz.”⁵

Önümüzdeki üç gün boyunca burada dinleyeceğimiz, tartışacağımız, tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel arkaplanını konuşacağımız Müslümanlaştırılmış Ermenilere dair hikâyeler neredeyse yüz yıldır ya hiç paylaşılmadı, ya da ancak fısıltıyla dile getirildi. Bugün bu fısıltılar söze, araştırmaya, binbir türlü paylaşıma dökülüyor.

“Geçmiş bugünün içindedir” sözünün en yakıcı biçimde ifade bulunduğu Müslümanlaştırılmış Ermeniler meselesi, hem geçmişe –özellikle de 1915'e– dair anlatılarımızı derinden dönüştürme potansiyeli taşıyor, hem de bugüne ve kendimize dair anlatılarımızı.

Bu konferansın adında, dikkatinizi çekmiştir, bir parantez var. Bu parantez bize pek çok hatırlatma yapıyor. Birincisi, farklı Müslümanlaşma deneyimleri olabileceğini düşündürüyor, ki olduğunu biliyoruz. Sevdiğiyle evlenmek için, Müslümanlığı kendine yakın gördüğü için veya başka bir

⁴ Hrant Dink, “Sabiha Hatun'un sırrı”, *Agos*, 6 Şubat 2004.

⁵ Fethiye Çetin'le görüşme, 9 Ekim 2013, İstanbul.

sebeple Müslüman olmayı seçen tek bir kişi dahi olmuş olsa, herkes için ‘Müslümanlaştırılmış’ diyemeyiz. Kısacası, bu parantez, aynı anda ‘Müslümanlaşmış’ ve ‘Müslümanlaştırılmış’ demeyi mümkün kılıyor. Öte yandan, seçim ve dayatmanın birbirinden çok da kolay ayrıştırılamayacağını, bunların iç içe geçmiş olduklarını düşündürüyor.

Bu konferansta, üç gün boyunca, “Ermeniler nasıl ve neden Müslümanlaştılar?” sorusunun yanı sıra daha güncel sorulara da yanıt arayacağız hep birlikte: Müslümanlaştırılmış Ermeniler bugün neredeler? Siyasette, medyada, tarih anlatılarında, akademik araştırmalarda neredeler? Gündelik hayatta neredeler? Fethiye Çetin’le birlikte hazırladığımız *Torunlar* kitabında, bu soruya şöyle bir yanıt vermiştik:

“Onlara okul, meclis veya hastane koridorlarında, fabrikalarda, tarlalarda, vali odalarında veya camilerde rastlayabilirsiniz. Bindığınız otobüsün şoförü, hastanede kanınızı alan hemşire, beğendiğiniz bir gazetenin yazarı, bilgisayarınızı kuran teknisyen, çocuğunuzun öğretmeni, üniversitedeki yeğeninizin dekanı, dindar komşunuz, küresel ısınma mitinginde veya 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nde yanında yürüdüğünüz aktivist arkadaşınız, muhasebeciniz, nüfus cüzdanınızı çıkaran memur, pazardaki meyveciniz, en beğendiğiniz tiyatro sanatçısı, çalıştığınız şirketin temizlik işçisi veya yakınınızdaki caminin imamı olabilirler.”⁶

Ve eklemiştik: “Hatta belki bugüne kadar sormaya çekindiğiniz soruları sormaya başlarsanız, kendinizi onların arasında bulabilirsiniz.” Bize gönderilen tebliğ özetlerinden biliyoruz ki, bu konferans bu çeşitliliğin düşündüğümüzün çok ötesinde olduğunu gösterecek, bu toprakların dününü ve bugününü şekillendirmiş bir toplumsal gerçekliği su yüzüne çıkaracak.

Tam sayı vermek mümkün değil ama pek çok tarihçi, 1915’te Müslümanlaşan - Müslümanlaştırılan Ermenilerin sayısının iki yüz bin civarında olduğunu tahmin ediyor. İki yüz bin değil, yüz bin olsun... Her birinin çocuklarını, onların çocuklarını ve torunlarını düşündüğümüzde, aradaki üç, hatta dört nesli bir araya getirdiğimizde, ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: Bugün Türkiye’de yaşayan birkaç milyon kişinin bir Ermeni nenesi, dedesi, büyük halası, teyzesi, amcası, kayınvalidesi, kayınpederi var. Dolayısıyla, milyonlarca insana değen bir meseleden bahsediyoruz. Bu konferansın, bir yandan bu önemli konunun tartışılması için bize yeni pencereler açarken, bir yandan da 1915’te yaşananların insani yönünü ve bıraktığı derin izleri anlamamıza yardımcı olacağını, tarihle ve kendimizle yüzleşmemizin, yaşadığımız toplumun kültürel çeşitliliğiyle, ebruli

⁶ Ayşe Gül Altınay ve Fethiye Çetin, *Torunlar* (İstanbul: Metis, 2009), s. 208.

çokkimlikliliğiyle barışmamızın, farklı ayrımcılık ve şiddet türleri arasındaki ilişkileri görmeye başlamamızın da önünü açacağını düşünüyoruz.

Hrant Dink Vakfı olarak, bu tartışmayı Türkiye'nin, Osmanlı coğrafyasının ve 1915'in ötesine taşımayı da çok önemsiyoruz. Müslümanlaştırılmış Ermenilere dair çalışmaları, Avustralya'da Beyaz ailelere verilen yerli Aborjin çocuklar etrafında dönen 'kayıp nesil' tartışmaları, Arjantin'de askerî darbe sonrası asker ve bürokrat ailelere verilen kayıp çocuklara dair mücadeleler ve tartışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın pek çok yerinde Yahudiliğini gizleyerek hayatta kalanların çocukları ve torunlarının –özellikle Polonya'da ve Macaristan'da– son yıllarda yürüttükleri çarpıcı hafıza çalışmalarıyla birlikte ele almanın ufukumuzu genişleteceğini; bunun on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl dünya tarihine ve şiddet-savaş-soykırım deneyimlerine dair yeni perspektifler sunacağını düşünüyoruz. Dolayısıyla, bu tartışmayı yalnızca Türkiye'yle ve 1915'le sınırlı görmüyoruz.

Öte yandan, bu tartışmanın buraya has etkilerini ve getirebileceği olası açılımları çok önemsiyoruz. Geçen yıl Fethiye Çetin'in anneannesi Heranuş'un köyü Habap'taki tarihi çeşmelerin restorasyonu tamamlandığında ve sular gürül gürül aktığında, "Su yolunu buluyor" demiştik. Bizim önüne koyduğumuz taş, toprak, duvar ve diğer engeller kalktığında, sular gürül gürül akıyor.

Fısıltılarla başlayan bu hikâyeler, gürül gürül akan sularla, sayıları gittikçe artan anı, edebiyat, ve araştırma yayınlarıyla, belgesellerle ifade bulmaya devam ediyor. Bu suların hepimize şifa vermesi, hepimizi beslemesi, iyileştirmesi, bizi birbirimizle ve kendimizden dahi sakladığımız hikâyelerimizle buluşturması, kucaklaştırması, barıştırması dileğiyle...